

Tomasz Gliniecki

Gdańsk '45. Działania zbrojne

**Opanowanie Pomorza Gdańskiego
przez Armię Czerwoną**

Gdańsk '45. Działania zbrojne. Opanowanie Pomorza Gdańskiego przez Armię Czerwoną

Tomasz Gliniecki

Recenzenci: prof. dr hab. Bogdan Chrzanowski, prof. dr hab. Andrzej Gąsiorowski,
dr Marcin Owsieński

Korekta: Grzegorz Szczepaniak

Skład: Ewa Krefft-Bładoszewska

Projekt okładki: Olga Działko

Na okładce: Widok na zniszczony obiekt głównego dworca kolejowego w Gdańsku. Nad wejściem widniało niemieckie hasło wzywające naród do wzmożonego wysiłku wojennego. W archiwalnym opisie sowieckim budynek ten niezgodnie z prawdą uznano za ratusz miejski. Fot. A. Szajchet / Źródło: MIIWS. Autor dziękuje Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku za udostępnienie ilustracji.

© Copyright by Tomasz Gliniecki i Wydawnictwo REGION Jarosław Ellwart 2024

© Copyright by Muzeum Stutthof w Sztutowie 2024

Wydawca

KSIĘŻY MŁYN Dom Wydawniczy Michał Koliński
90-345 Łódź, ul. Księży Młyn 14
tel. 42 632 78 61
biuro@km.com.pl
www.km.com.pl

Współwydawcy

Stutthof | Muzeum Stutthof w Sztutowie
NIEMIECKI NAZISTOWSKI OBÓZ KONCENTRACYJNY I ZAGŁADY (1939-1945)

Muzeum Stutthof w Sztutowie
Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1939–1945)
82-110 Sztutowo, ul. Muzealna 6
e-mail: sekretariat@stutthof.org

Muzeum jest finansowane ze środków Ministerstwa
Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Wydawnictwo REGION Jarosław Ellwart
81-574 Gdynia, ul. Goska 8
tel. 58 629 59 46
e-mail: biuro@wydawnictworegion.pl
www.wydawnictworegion.pl

ISBN 978-83-7729-743-8 (Księży Młyn Dom Wydawniczy)

ISBN 978-83-968035-6-6 (Muzeum Stutthof)

ISBN 978-83-8365-010-4 (Wydawnictwo REGION)

Danzig zdobyto dość szybko, chociaż prawie cała armia poległa pod jego murami. Lecz co tam – jedna horda więcej, jedna mniej, jaka to różnica. W Rosji ludzi dużo, a i nowi szybko się rodzą. Poszło jak zawsze: w pijanym widzie, z ordynarnymi przekleństwami żołnierze idą naprzód, trwa piekielny ostrzał i bombardowania. Potem zaczęło się świętowanie. Poleciało pierze z poduszek, były piosenki, tańce, żarcie do syta, wałęsanie się po sklepach i mieszkaniach. Domy płoną, baby skamlą. Zabawili się do woli!

Nikołaj Nikulin, fragment wspomnień *Soldat*

Spis treści

Wstęp	11
Wprowadzenie	25
Sytuacja strategiczna nad Bałtykiem w lutym 1945 r.	38
Sytuacja operacyjna na kierunku pomorskim	41
Zadania stron – specyfika ofensywy i obrony	44
Przygotowania 2. Frontu Białoruskiego do operacji	46
Działania bojowe na Pomorzu	53
Walki o zachodni brzeg Wisły (10–23 II 1945)	53
Obszar działań i jego znaczenie	56
Uderzenie i nagłe wyhamowanie ofensywy	60
Zdobycie Elbląga i walki o Grudziądz	65
Podsumowanie pierwszego etapu operacji	70
Rozcięcie niemieckiego zgrupowania (24 II–5 III 1945)	71
Położenie stron pod koniec lutego 1945 r.	72
System obronny w rejonie Gdańska i Gdyni	74
Atak rozcinający ku morzu	79
Sukcesy ofensywy na kierunku koszalińskim	89
Podsumowanie drugiego etapu operacji	96
Uderzenia w rozbieżnych kierunkach (6–13 III 1945)	98
Postanowienia Stawki i dowódców frontów	102
Wyjście na rubież rejonu umocnionego	104
Podsumowanie trzeciego etapu operacji	126
Upadek twierdz Gdańska i Gdyni (14–31 III 1945)	127
Decyzje dowódców o kontynuacji działań	129
Walki na podejściach do miast	131
Szturm Gdańska i Gdyni	170

Wnioski z operacji ofensywnej na Pomorzu	233
Walki kontynuacyjne i kapitulacja (1 IV–9 V 1945)	238
Próby likwidacyjne i zmiana rejonu walk	238
Odcięcie oddziałów niemieckich w delcie Wisły	255
Ostatnie walki o Żuławy Gdańskie	266
Koniec wojny pod Gdańskiem	275
Podsumowania działań ofensywnych armii, lotnictwa i floty ..	281
2. Armia Uderzeniowa	281
Zabezpieczenie artyleryjskie operacji	289
Inżynieryjne zabezpieczenie operacji	294
65. Armia	305
Dowodzenie wojskami korpusu strzeleckiego	313
Organizacja walk ulicznych dywizji strzeleckiej	318
49. Armia	323
70. Armia	326
4. Armia Lotnicza	330
Flota Bałtycka	331
Podsumowania operacyjne rodzajów wojsk	335
Artyleria	335
Wojska pancerne i zmotoryzowane	341
Wojska łączności	344
Wojska inżynieryjne	346
Wojska tyłowe	349
Działania czerwonoarmistów po zdobyciu miast	355
Oficerowie komendantury wojennej w Gdańsku	356
Służba przeciwdesantowa na Wybrzeżu	358
Kłopoty zwycięzców z dyscypliną żołnierską	359
Zakończenie	373
Summary	381
Streszczenie	383
Aneksy	385

Aneks nr 1. Rozkaz Naczelnego Dowódcy Armii Czerwonej do wojsk 2. FB, nr 319 z 30 marca 1945 r., o zdobyciu Gdańska	385
Aneks nr 2. Rozkaz Naczelnego Dowódcy WP nr 60 z okazji zdobycia Gdańska i Gdyni	387
Aneks nr 3. Protokół przesłuchania dowódcy Wydziału Rozpoznania XXVII KA	388
Aneks nr 4. Protokół przesłuchania oficerów gdańskiego węzła łączności ..	395
Aneks nr 5. Zeznania generałów o działaniach sowieckiego lotnictwa nad Gdańskiem	401
Aneks nr 6. Zbiorowy protokół przesłuchań mieszkańców Gdańska	405
Aneks nr 7. Raport warunków pogodowych, hydrometeorologicznych oraz przejezdności dróg na południowy zachód od Gdańska	406
Wykaz dowódców i wyższych oficerów Armii Czerwonej uczestniczących w ope- racji wschodniopomorskiej	409
Krótkie kalendarium działań 2. FB w operacji wschodniopomorskiej	411
Rozkazy głównodowodzącego i celebrowanie zwycięstw w operacji wschodniopomorskiej	413
Jednostki Armii Czerwonej uhonorowane nazwami miejscowymi za walki na Pomorzu Gdańskim	414
Wykaz skrótów	417
Spis ilustracji	420
Spis tabel	421
Bibliografia	423
Indeks osobowy	441
Indeks nazw miejscowych	445

Wstęp

CIELEM PODSUMOWANEGO NA kartach tej publikacji autorskiego projektu badawczego pn. „Walki o Gdańsk na tle operacji wschodniopomorskiej Armii Czerwonej w 1945 roku” było rozpoznanie i analiza, a w ostatecznym efekcie znaczne poszerzenie wiedzy o zjawiskach historycznych. Opisywane tu zdarzenia mają bowiem fundamentalne znaczenie nie tylko dla dogłębnego zrozumienia uwarunkowań i przebiegu minionego konfliktu w wymiarze regionalnym, ale także dla jego całościowego obrazu oraz funkcjonowania powojennej i współczesnej Polski, również w obszarze pamięci o II wojnie światowej. Według przyjętych założeń badawczych realizowany projekt ukazać miał – pełniejszy niż dotąd znany – obraz działań militarnych Armii Czerwonej, których efektem było zdobycie Gdańska (wówczas Danzig), a także Gdyni (Gotenhafen), Sopotu (Zoppot) oraz pobliskich terenów na wybrzeżu Morza Bałtyckiego. Walki te toczyły się w pierwszych miesiącach 1945 r. i zakwalifikowane zostały w sowieckiej, a następnie także w polskiej historiografii wojskowej do ofensywnej operacji wschodniopomorskiej Armii Czerwonej. Poczyniona refleksja okazała się ważna dla szerszego poznania zagadnienia w jego naukowej istocie i w charakterystyce pozbawionej naleciałości ideologicznych. Wcześniej przez wiele lat znaczona była mocarstwową geopolityką zwycięskiego w wojnie Związku Sowieckiego, a współcześnie Federacji Rosyjskiej jako jego następczyni, także w zakresie memoryzacji konfliktu. Realizacja tego zadania wydawała się trudna z powodu upływu znacznego czasu od zdarzeń, jak również w obliczu silnego ich zmitologizowania, przenikającego i do historiografii. Zarazem niezbędna była ona do uzyskania nowego, bogatszego obrazu przeszłości wojennej i wojskowej, wyraźnie potwierdzając potrzebę opierania się w pracy historyka na badaniach podstawowych.

Hipoteza badawcza zakładała, że uzyskany metodami naukowymi obraz przeszłości ukaże działania militarne z pierwszych miesięcy 1945 r., skoncentrowane na walkach o Gdańsk i okolice, w aktualizującym, znacznie pełniejszym świetle, zmieniającym także i ocenę minionych zdarzeń. Było to ważne o tyle, że nie całkiem dotąd rozpoznana i na pewno niezobiektywizowana regionalna historia zmagania z końcowego okresu wojny, przed laty stała się najpierw geopolityczną, a w ślad za nią także historiograficzną i memoratywną podstawą, zarówno powojennego zasiedlania i zagospodarowywania, jak i aktualnego funkcjonowania ziem zachodnich i północnych Rzeczypospolitej Polskiej. Szczególnie dotyczyło to przemian centralnego pasa regionu nadmorskiego, położonego w delcie Wisły, który geograficznie dookreśla obszar badawczy jako dzisiejsze Pomorze Gdańskie. Projekt obejmował analizę walk oddziałów Armii Czerwonej funkcjonujących w strukturze 2. Frontu Białoruskiego (FB) oraz częściowo w dwóch

sąsiadujących z nim na flankach zgrupowaniach frontowych, jak też stojących na przeciwnych pozycjach wojsk niemieckiego Wehrmachtu i formacji wspierających, głównie jednostek 2. Armii (2. A), z ich zmiennym podporządkowaniem w ramach Grup Armii (GA) „Środek”, „Wisła” i „Północ”. Rozpatrywane działania bojowe zostały dookreślone w czasie cezurami czterech miesięcy, które upłynęły od rozpoczęcia ofensywy styczniowej, czyli od 13–14 stycznia, do momentu zakończenia wojny w Europie w dn. 8–9 maja 1945 r. Najważniejsza część badań dotyczyła zdarzeń militarnych z lutego i marca, szczególnie przybliżając walki zakończone przełamaniem zewnętrznego pasa fortyfikacji rejonu umocnionego, a następnie zdobyciem miast oraz kompleksów portowych Gdańska i Gdyni.

Punkty węzłowe projektu przedstawione zostały w układzie chronologicznym. Obejmowały w styczniu: operację ofensywną Armii Czerwonej, prowadzoną wzdłuż rzeki Wisły i początkowe działania skierowane ku brzegom Bałtyku. W lutym ukazano napór na południowo-zachodnią część regionu oraz odcięcie pod Koszalinem. W marcu najszerszej uwypuklono główną część operacji, aż po opanowanie miast portowych i powołanie w nich tymczasowej administracji wojskowej. W kwietniu podkreślono zmagania mające na celu likwidację kotłów utworzonych po opuszczeniu Gdyni i Gdańska przez wojska niemieckie. W maju natomiast wyeksponowano ostatnie starcia toczone w ujściu Wisły i na mierzei oraz kapitulację odciętych tam sił Wehrmachtu.

Wobec wybranej części zagadnień, jak choćby armijne podsumowania walk, działania poszczególnych służb i rodzajów broni, czy wreszcie w celu ukazania zachowań zwycięzców na podbitych ziemiach wroga, przeprowadzono także badania w układzie problemowym. Interesującymi zagadnieniami, wyraźnie uzupełniającymi obraz zmagających lądowych, były zatem: wsparcie uderzenia z powietrza przez zgrupowanie 4. Armii Lotniczej (ALot) oraz lotnictwa dalekiego zasięgu, jak też działania jednostek Floty Bałtyckiej na morzu i wybrzeżu. Przy przełamaniu rejonów obronnych Gdyni i Gdańska lotnictwo dokonywało przy odpowiedniej pogodzie ok. 650–700 lotów bojowych na dobę, w tym 120–130 nocnych, w czasie całej operacji niszcząc ok. 180 maszyn przeciwnika. Natomiast marynarka wojenna siłami swego lotnictwa, łodzi podwodnych oraz kutrów torpedowych usiłowała przede wszystkim zablokować wrogie siły u brzegów morskich, utrudniając Niemcom prowadzenie akcji zaopatrzeniowej i ewakuacyjnej, jako sukcesy wskazując zatopienie kilkunastu różnej wielkości jednostek pływających¹.

Walki Armii Czerwonej na szeroko ujmowanym Pomorzu między ujściami Wisły i Odry podzielone zostały w historiografii sowieckiej na kilka wyróżniających się etapów, spiętych czasowo i terytorialnie klamrą tzw. ofensywnej operacji wschodniopomorskiej. Według oficerów sztabowych uczestniczących w działaniach pierwszy jej etap trwał od 10 do 19 lutego 1945 r. Oddziały 2. FB zaatakowały wówczas w centrum i na lewym skrzydle frontu, prac w kierunku północno-zachodnim, do 19 lutego docierając do linii Gniew (Mewe) – Skórcz (Grosswollenthal, Skurz) – Czersk (Heiderode) – Chojnice

¹ *Wielikaja Otieczestwiennaja Wojna*, tom V, red. G. Sewostyanow *et al.*, Moskwa 2013, s. 283 (*Великая Отечественная война*, Том V, Ред. Г. Севостьянов и др., Москва 2013).

(Konitz) – Debrzno (Preussisch Friedland). Oddziały prawego skrzydła 1. FB walczyły w tym czasie o opanowanie miast Piła (Schneidemühl), Wałcz (Deutsch Krone) i Choszczno (Arnswalde), tworzących specyficzną linię węzłów oporu zwaną falochronem (Wellenbrecher), jak też odpierały przeciwniecki niemiecki, podjęte w połowie miesiąca w ramach operacji „Sonnenwende”² na południe od Stargardu (Stargard in Pommern).

Drugą część walk wschodniopomorskich wskazano między 20 lutego a 5 marca 1945 r. W tym czasie 2. FB przystąpił siłami 19. A i 3. KPancGw do zmagania na swym lewym skrzydle, a 24 lutego ruszył do ofensywy na odcinku północnym, prąc w kierunku Koszalina (Köslin). Na koniec tego etapu jednostki dotarły do brzegów Bałtyku na odcinku jezioro Jamno (Jamunder See) – Kołobrzeg (Kolberg). Siły prawego skrzydła 1. FB odparły niebezpieczny kontratak nieprzyjaciela i po przegrupowaniu, 1 marca to one przeszły do ofensywy w kierunku na Recz (Reetz), Drawsko Pomorskie (Dramburg), Gościno (Gross Jestin). Wojska te dotarły do Bałtyku w okolicach Kołobrzegu i zniszczyły okrążone jednostki niemieckie na południowy wschód od Świdwina (Schiewelbein). Wyjście sił sowieckich nad morze spowodowało, że wschodniopomorskie ugrupowanie niemieckie zostało rozdzielone na dwie części.

Jako trzeci etap zakwalifikowano okres od 6 do 13 marca 1945 r. W tym czasie wojska Armii Czerwonej spychały na boki rozcięte zgrupowanie nieprzyjaciela. Oddziały 2. FB, kierując siły swego lewego skrzydła w kierunku wschodnim i północno-wschodnim, pod koniec tego etapu dotarły do Zatoki Puckiej i głównego pasa obszaru obronnego Gdyni oraz Gdańska. Oddziały prawego skrzydła 1. FB, po zwróceniu większości swych sił w kierunku zachodnim, dotarły do Odry w rejonie Kamienia (Kammin), a ich częścią zbliżyły się do głównej linii niemieckiego oporu – przyczółka pod Szczecinem-Dąbiem (Altdamm).

Czwarty odcinek operacji wschodniopomorskiej trwał od 14 do 31 marca 1945 r. W tym okresie toczyły się zaciekle walki w okolicach Gdańska i Gdyni oraz na przyczółku Dąbie, mające na celu zlikwidowanie obu zgrupowań przeciwnika. Wojska 2. FB całkowicie rozbiły siły Wehrmachtu w rejonie obu miast portowych i opanowały je, dotarły na brzegi Zatoki Gdańskiej, a także zablokowały pozostałości wrogiego zgrupowania na Mierzei Helskiej oraz przy ujściu Wisły, na południowy wschód od Gdańska. W tym czasie oddziały prawego skrzydła 1. FB pokonały opór przeciwnika na przyczółku Dąbie i dotarły do Odry na jej końcowym odcinku.

W części dokumentacji archiwalnej sowieckich zgrupowań bojowych, szczególnie zaś w powstałej tuż po zdarzeniach, przy raportowaniu wąsko ujętej operacji gdańskiej na poziomie armijnym, periodyzacja działań była czasem odmienna. Pomijano wtedy zupełnie walki ze stycznia, pozostawiając je jedynie jako część operacji wschodniopruskiej i element nie wpływający bezpośrednio na ofensywę skierowaną w stronę Gdańska. Nie zauważano zatem, a wręcz pomijano, że pierwotne zadania nałożone na 2. FB nakażywały szybki marsz w stronę ujścia Wisły i opanowanie wybrzeża wraz z tutejszymi

² Nazwa oznacza przesilenie słoneczne, zrównanie dnia z nocą. Przyp. TG.

dużymi portami, a tylko zbieg okoliczności i konieczność wsparcia mniej udanego uderzenia 3. FB na Prusy Wschodnie spowodowała pilną zmianę planów i przekierowanie znacznej części sił zgrupowania do operowania na wschód od Elbląga (Elbing). Część opracowań myląco twierdziła wręcz, że współdziałanie frontów na kierunku wschodniopruskim od początku ofensywy wynikało z planu Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej, acz przeczyły temu faktografia i chronologia zdarzeń, a nawet głosy dowódców. W niektórych raportach i publikacjach sowieckich dokładniej rozgraniczono też poszczególne etapy walk o duże miasta portowe, z wyraźnym wydzieleniem ostatniego, kilkudniowego szturmu na gęsto zabudowane dzielnice centralne Gdańska i Gdyni, jako osobnej, finałowej części zmagania operacji wschodniopomorskiej³.

Opracowania niemieckie natomiast zwykle nie łączyły działań nad Wisłą z próbami utrzymania linii Odry. Dlatego też regionalne podsumowania walk obronnych dotyczyły przede wszystkim zgrupowania 2. Armii, która utrzymywała się na kurczącym z każdym tygodniem obszarze okręgu administracyjnego Gdańsk-Prusy Zachodnie. Wydzielenie tych walk do rangi osobnego przedsięwzięcia na poziomie strategicznym nie udało się ze względu na szczupłość terenową i uczestniczące w niej niezbyt wielkie siły obu stron, ale autorom niemieckim przyznać trzeba, że połączenie w ramach jednej operacji ofensywnej dwóch zupełnie różnych działań 1. i 2. FB na kierunkach wschodnim i zachodnim jest nie do końca fortunny. Przynajmniej od czasu wspólnego przełamania ku morzu pod Koszalinem cele postawione obu frontom były rozbieżne, a po części nawet wzajemnie konkurencyjne. Nie zmienia to jednak postawionego tu zadania ukazania działań taktycznych w regionie na tle szerszej operacji strategicznej, choć wyniki tego zestawienia mogą okazać się silnie krytyczne.

Autor dokonał też nowej periodyzacji starć prowadzonych na Pomorzu Gdańskim, nie ograniczając ich do ofensywy w lutym i marcu, jak chcieli historycy sowieccy, lecz ukazał logiczną kontynuację od stycznia aż po maj 1945 r. Celowo szerzej, wypełniając zapisy hipotezy badawczej, zaprezentował walki o Gdańsk jako kluczowe boje o centralny ośrodek regionu. Opisał też działania militarne w okolicach już po zdobyciu miasta, wynikające z opuszczenia go przez obrońców i mające znaczny wpływ na dalsze losy niemieckiego wojska i cywilów. Potraktował je bowiem jako bezpośrednio wynikające z wcześniejszych zmagania, toczonych w tym samym rejonie i przez wciąż pozostające na miejscu, nieraz topniejące i kolejno restrukturyzowane, ale niezmiennie walczące siły obu stron. Warto tu ponownie zauważyć, że dogmatyczna historiografia sowiecka potraktowała uczestnictwo wojsk 2. FB w operacji wschodniopomorskiej jedynie jako zbiór działań ofensywnych, zakończonych sukcesem w postaci opanowania Gdyni

³ Końcowe walki o miasto Gdańsk w dn. 26–30 III 1945 r., jako oddzielną, ważną część tzw. operacji gdańskiej, raportowała sowiecka 2. Armia Uderzeniowa, atakująca od południa. Szturm na tereny gęsto zabudowane omawiano zwykle w podsumowaniach ze względu na specyfikę walk ulicznych. *Vide*: N. Swietliszin, *Wostoczno-Pomieranskaja operacija*, „Wo-jenno-istoriczieskij żurnal” 1965, nr 2, s. 124–128 (Н. Светлишин, *Восточно-Померанская операция*, „Военно-исторический журнал” 1965, № 2).

i Gdańska. Walki kontynuacyjne pod Oksywiem (Oxhöft) oraz w delcie Wisły, a także utrzymywanie Helu (Hela) aż po majową kapitulację sił niemieckich, nie zostały do niej zaliczone. Przez taki podział czasowy obraz militarnego zaangażowania obu stron na Pomorzu Gdańskim był dotąd znacznie skrócony i przez to silnie uproszczony. Czasem działania z ostatnich dwóch miesięcy walk, w oficjalnych opracowaniach kondensowano wręcz do jednego zdania podsumowującego, wstydliwie pomijając fakt pozostawiania zgrupowania przeciwnika na tyłach Armii Czerwonej⁴.

Niektóre zagadnienia badawcze zaprezentowane zostały w tej publikacji w formie aneksów – zarówno tabelarycznych, oddających obraz zmagających wojennych w różnorodnych miernikach i zestawieniach porównawczych, jak też zawierających autorskie tłumaczenia treści wybranych dokumentów. Wyjątkowymi świadectwami przeszłości jawią się teksty ważniejszych rozkazów i protokoły przesłuchań wziętych do niewoli oficerów⁵.

Zastosowaną metodą badawczą była głównie metoda filologiczna, a zatem krytyczna analiza uzyskanych źródeł historycznych, przede wszystkim w postaci zlokalizowanych wskutek kwerend i zanalizowanych dokumentów archiwalnych oraz pamiętników i wspomnień żołnierskich, a w części dotyczącej propagandy wojennej także oficjalnych komunikatów, artykułów prasowych, ulotek oraz dokumentacji fotograficznej i filmowej. Wsparciem okazała się metoda socjologiczna, pozwalająca autorowi na zrozumienie funkcjonowania struktur obu społeczeństw i armii w czasie wojny, jak też metoda geograficzna, przynosząca możliwość rozpatrywania badanego problemu na tle działań wojennych prowadzonych na ściśle określonym terytorium Pomorza Gdańskiego. Przydatna była też metoda porównawcza, szczególnie w zakresie wskazywania różnic wynikających z narodowo celebrowanej pamięci obu stron konfliktu, objawiającej się także w powojennej historiografii dotyczącej analizowanych zdarzeń⁶.

Podczas realizacji projektu została wyselekcjonowana i szczegółowo zanalizowana znaczna grupa dokumentów wojskowych. Największym zbiorem źródeł wykorzystanych w niniejszej pracy stały się zasoby Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej (CAMO). Zostały one rozpoznane na rzadko dotąd spotykanym, znacznym poziomie szczegółowości, z raportami frontowymi i armijnymi jako podstawą, korpuśnymi jako znacznym uzupełnieniem, a w szczególnych przypadkach również z uwzględnieniem szczebla dywizyjnego, pułkowego i brygadowego. Wśród typów badanych dokumentów znajdowały się zarówno dzienniki działań bojowych, podsumowania walk poszczególnych jednostek, zgrupowań i rodzajów wojsk, jak też meldunki dzienne, rozkazy i analizy, zauważające także uzupełnienia ludzkie i zaopatrzenie materiałowe niezbędne do prowadzenia ofensywy, jak również poniesione w bojach straty. W wielu

⁴ *Historia Drugiej Wojny Światowej 1939–1945 w dwunastu tomach*, red. pol. T. Szaciło et al., tłum. E. Kozłowski, P. Marciniśzyn, t. 10, Warszawa 1981, s. 183.

⁵ Jeśli nie podano inaczej, tłumaczenia dokumentów opublikowane zostały w wersji autorskiej.

⁶ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1973, s. 401 i n.

przypadkach dokumenty jednostek były stale aktualizowane i raportowane nawet po kilka razy na dobę, dokładnie ukazując przebieg walk w ujęciu chronologicznym⁷.

Znacznym wsparciem źródłowym były też liczne wojskowe mapy i szkice operacyjne, najczęściej z oznaczeniem na nich aktualnych pozycji wojsk obu stron, przemarszami i zmianami terenowymi uzyskanymi wskutek bezpośrednich starć, nieraz też z dokładnym rozmieszczeniem środków walki, szczególnie czołgów, dział samobieżnych oraz artylerii holowanej i moździerzy⁸.

Dodatkowymi źródłami, użytymi przede wszystkim do rozpoznania i omówienia grupy dowódców oraz wyższych oficerów, ale czasem też i zwykłych żołnierzy sowieckich wyróżniających się w boju, były wnioski odznaczeniowe z dokumentacji nagrodowej, zawierające dane o przebiegu ich służby, zasługach oraz uzyskanych w czasie wojny orderach i medalach⁹.

Kolejnym ważnym zbiorem źródeł, częściowo świadczącym również o propagandzie i agitacji w szeregach armii, były wojenne mass-media, podające oficjalne komunikaty oraz relacjonujące zdarzenia bojowe z uwzględnieniem aktualnych potrzeb ideowych, ale też i z zachowaniem ścisłych tajemnic kontrwywiadowczych¹⁰.

Cenne wsparcie badawcze dały wspomnienia żołnierzy i oficerów Armii Czerwonej, choć przyznać trzeba, że poddane one zostały przez autora znacznej weryfikacji i krytyce źródeł. Dokonano tego ze względu na publikowanie ich zwykle przed kilkudziesięciu laty w ramach oficjalnej, zinstytucjonalizowanej pamięci wojennej i poddawanie treści cenzurze prewencyjnej, ujednolicającej opis do oficjalnie uznanych ram. Braki i fałsze szczególnie widoczne były w edycji tzw. pamiętników generalskich¹¹.

⁷ Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej (CAMO) znajduje się w Polsce pod Moskwą. Zgromadzone tam zespoły akt dotyczących l. 1941–1945 są najczęściej przyporządkowane do poszczególnych jednostek, oddziałów i zgrupowań bojowych.

⁸ Wykorzystane zbiory kartograficzne CAMO zawierały użytkowane podczas starć lub w celu raportowania i podsumowywania działań bojowych kopie map topograficznych typu „Mestischblatt”, z niemieckim nazewnictwem miejsc transliterowanym na cyrylicę.

⁹ Obok zasobów personalnych CAMO, znajdujących się w zespole nr 33, w pojedynczych przypadkach przydatne okazały się akta osobowe z Centralnego Archiwum Marynarki Wojennej w Gatczynie (CWMA).

¹⁰ Podstawowymi dokumentami, wykorzystanymi w tej części analiz, były szeroko rozpowszechnione wtedy gazety cywilne i wojskowe, jak też ulotki skierowane do czerwonoarmistów.

¹¹ Tak nazywano wydane oficjalnie wspomnienia wybranych marszałków i generałów Armii Czerwonej z lat wojny, dostosowane do oficjalnych dogmatów memoratywnych, wyznaczanych w Związku Sowieckim przez monumentalne prace komisji historyków wojskowych, publikowane w wielotomowych edycjach. Niektóre z prac wspomnieniowych czekać musiały na wydanie aż do śmierci ich autorów. Tak było z memuarami marsz. Rokossowskiego, których edycja pozbawiona ingerencji w treść ukazała się dopiero z końcem drugiej dekady XXI w. *Vide*: K. Rokossowski, *Wspomnienia bez cenzury*, Moskwa 2020 (К. Рокоссовский, *Воспоминания без цензуры*, Москва 2020).

Przeprowadzony też został krytyczny przegląd artefaktów znajdujących się w zbiorach muzealnych oraz kolekcjach instytucji, stowarzyszeń i osób prywatnych, przydatnych autorowi do zanalizowania specyfiki działań na froncie z uwzględnieniem używanego umundurowania, uzbrojenia i wyposażenia wojsk toczących zmagania. Punktem wyjścia do analiz były też opracowania dotyczące barw i broni, jak również falerystyki¹².

Działaniem znacznie uzupełniającym dane uzyskane z akt Armii Czerwonej stała się analiza i interpretacja częściowo zachowanej dokumentacji militarnej niemieckiej strony konfliktu, przede wszystkim pochodzącej ze zbioru przechowywanego aktualnie w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) przy Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie-Rembertowie, dostępnej w postaci mikrofilmów pozyskanych wcześniej z Narodowego Archiwum USA (NA) w Aleksandrii¹³. Wsparciem okazały się również akta będące w zasobach Bundesarchiv-Militärarchiv (BA-MA) we Fryburgu Bryzgowijskim (Freiburg am Breisgau) oraz dokumenty zdobyczne, przechowywane w kilku archiwach posowieckich. Niezwykle ważne dla tych rozważań były niemieckie mapy dzienne z dokładnym oznaczeniem pozycji własnych wojsk. Wiele nowych aspektów przyniosły dokumenty zlokalizowane w ostatnich latach w ramach wspólnego projektu badawczego naukowców z Niemiec i Rosji (Projekt Bestand 500)¹⁴. Nie mniej cenne okazały się świadectwa żołnierzy Wehrmachtu, urzędników i ludności cywilnej, zarchiwizowane w pierwszej dekadzie powojnia w ramach tzw. Dokumentacji Wschodniej (Ost-Dok), które częściowo zostały opublikowane w zbiorczych tomach wspomnień, wydanych przez ówczesne niemieckie Federalne Ministerstwo do spraw Wypędzonych, Uchodźców i Ofiar Wojny¹⁵. Część wojennych wspomnień Niemców też musiała zostać poddana

¹² Wydanych zostało wiele ilustrowanych przewodników, szeroko omawiających tę tematykę. Wśród nich są też publikacje przełożone na język polski. Sygnalnie wskazać można: P. Rio, *Żołnierz radziecki drugiej wojny światowej. Mundury, odznaki, wyposażenie, uzbrojenie*, Poznań 2012; J. De Lagarde, *Niemieccy żołnierze II wojny światowej*, Poznań 2016.

¹³ Tzw. dokumenty aleksandryjskie okazały się przydatne głównie w postaci raportów dziennych Grup Armii, przesyłanych do Naczelnego Dowództwa Wojsk Lądowych (OKH). Dokumentacja niższego szczebla była dla analizowanego okresu niekompletna lub nie było jej wcale, co zwykle wiązało się z likwidacją akt z kancelarii jednostek biorących bezpośredni udział w walkach, dokonywaną w obliczu zagrożenia przejściem przez wroga lub konieczności kapitulacji.

¹⁴ Poszukiwaniami grupy badawczej objęte zostały: Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej – GARF, Rosyjskie Państwowe Archiwum Spraw Społeczno-Politycznych – RGASPI, Państwowe Archiwum Wojskowe Federacji Rosyjskiej – RGWA, a także wspomniane już CAMO. Efekty w postaci zeskanowanych dokumentów zamieszczono w ogólnodostępnej elektronicznej bazie danych.

¹⁵ Federalne Ministerstwo do spraw Wypędzonych, Uchodźców i Ofiar Wojny (Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte) funkcjonowało w RFN w l. 1949–1969. Wydało wielotomową edycję relacji uciekinierów i wypędzonych, w której dla niniejszych rozważań ważny jest tom pierwszy: *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa...*, red. A. Distelkamp et al., Bd. I/1, Bonn 1954. Natomiast najszerzy zbiór wspomnień byłych mieszkańców niemieckiego regionu administracyjnego Gdańsk-Prusy

przez autora znacznej krytyce źródeł opisowych, szczególnie w przypadku prób ich beletryzowania. Celowo zatem pominięto nadmiernie emocjonalne przekazy, czasem posunięte aż do chęci ukazania swych rodaków jako najważniejsze ofiary minionej wojny¹⁶.

Dotychczasowy stan badań historyków wojskowości nad poruszonym zagadnieniem nie był zadowalający, co przejawiało się zarówno w małej liczbie publikacji, jak też w niskiej szczegółowości wydanych prac. W historiografii sowieckiej nie znajdziemy zbyt wielu przykładów omówienia operacji wschodniopomorskiej, a walki o Gdańsk i okolice nie mają swojego monograficznego odzwierciedlenia. Podstawowym opracowaniem w omawianym zakresie jest książka *Wschodniopomorska operacja ofensywna wojsk sowieckich. Luty–marzec 1945*, autorstwa Aleksandra Zawiałowa i Tichona Kaliadina. Zawiera ona rozwinięcie raportu z działań bojowych, przygotowanego jeszcze w 1945 r. w ramach oficjalnych, sztabowych podsumowań tejże operacji¹⁷. Sporadycznie artykuły i wybory dokumentów o tej tematyce pojawiały się na przestrzeni lat w „Żurnalu Wojskowo-Historycznym”, najważniejszym czasopiśmie o sowieckiej przeszłości militarnej, szeroko prezentującym udział Armii Czerwonej w wojnie z Niemcami w l. 1941–1945¹⁸. Także autorzy publikowanych relacji, wspomnień i pamiątek ukazywali walki na Pomorzu Gdańskim wycinkowo i niemal zawsze w towarzystwie epizodów pochodzących z innych kampanii¹⁹. W będącej szczytem sowieckiej historiografii, wydanej w l. 70. XX w. i kilka lat później przedrukowanej w Polsce *Historii Drugiej Wojny Światowej 1939–1945 w dwunastu tomach* walki na Pomorzu między Wisłą a Odrą

Zachodnie opublikowano w książce: *Die Grosse Not. Danzig-Westpreussen 1945*, red. H.J. von Wilkens, Sarsted 1957.

¹⁶ Rzetelnością w doborze i edycji wspomnień wyróżnia się publikacja: *Danzig 1945. Erinnerungen nach 50 Jahren. Gdańsk 1945. Wspomnienia 50 lat później*, red. Z. Choderny et al., Gdańsk 1997.

¹⁷ A. Zawiałow, T. Kaliadin, *Wostoczno-pomieranskaja nastupatielnaja operacija sowietskich wojsk. Fiewral'-mart 1945 g.*, Moskwa 1960 (A. Завьялов, Т. Калядин, *Восточно-померанская наступательная операция советских войск. Февраль-март 1945 г.*, Москва 1960).

¹⁸ W. Jakubow, *Wostoczno-Pomieranskaja operacija*, *Wojenno-istoriczeskij żurnał* 1975, nr 3, s. 11–18 (В. Якубов, *Восточно-Померанская операция*, „Военно-исторический журнал” 1975, № 3); W. Сарков, *Politiczieskaja robota sriedi wojsk protivnika w Wostoczno-Pomieranskaj operaciji*, „Wojenno-istoriczeskij żurnał” 1984, nr 5, s. 61–65 (В. Цапков, *Политическая работа среди войск противника в Восточно-Померанской операции*, „Военно-исторический журнал” 1984, № 5); *Niekotoryje dokumenty po Wostoczno-Pomieranskaj operaciji*, „Wojenno-istoriczeskij żurnał” 1985, nr 3, s. 75–80 (*Некоторые документы по Восточно-Померанской операции*, „Военно-исторический журнал” 1985, № 3).

¹⁹ S. Borszczew, *Ot Newy do El'by*, Leningrad 1973 (С. Борщев, *От Невы до Эльбы*, Ленинград 1973); P. Batow, *K 40-lietiu Wostoczno-Pomieranskaj operaciji*, „Wojenno-istoriczeskij żurnał” 1985, nr 2, s. 14–20 (П. Батов, *К 40-летию Восточно-Померанской операции*, „Военно-исторический журнал” 1985, № 2); K. Kazakow, *Ogniewoj wał nastuplienija*, Moskwa 1986 (К. Казаков, *Огневой вал наступления*, Москва 1986).

zostały określone nazwą wschodniopomorskiej operacji ofensywnej, zrealizowanej między 10 lutego a 5 kwietnia 1945 r.²⁰

Po stronie niemieckiej także nie znajdziemy dużej liczby publikacji odnoszących się do militarnych aspektów walk o Gdańsk i jego najbliższe okolice. Podobnie dziejopisom sowieckim, najważniejsze i najbardziej szczegółowe opracowanie książkowe poświęcono walkom o Pomorze Zachodnie. Jedynie częściowo odpowiada ono ramom czasowym i przestrzennym ofensywy wschodniopomorskiej, a uderzenie na Pomorze Gdańskie nie uzyskało w nim statusu wartego szerszych rozważań. Praca Ericha Murawskiego *Bój o Pomorze. Ostatnie walki obronne na wschodzie* jest zatem dla niniejszych analiz cenna, ale bardziej jako materiał ukazujący szersze tło działań nadbałtyckich. Dużo bardziej skonkretyzowane na działaniach militarnych w ówczesnych Prusach Zachodnich i ich głównym mieście, acz niewielkie objętościowo, są publikacje Heinza Voellnera, wydane w środowisku byłych gdańszczan, jak też zamieszczona w zbiorze wspomnień relacja oficera ordynansowego z miejscowego garnizonu, Friedricha von Wilperta²¹.

W powojennej Polsce opisem zdarzeń militarnych niedawnego konfliktu zajęli się koncesjonowani przez ówczesne władze historycy, głównie byli to oficerowie związani z Wojskowym Instytutem Historycznym (WIH). W jednym z pierwszych opracowań, wydanym już w pięć lat po zakończeniu wojny, płk Jakub Wachtel połączył działania 2. FB w całość operacyjną trwającą od stycznia 1945, traktując marcowe walki na Pomorzu Gdańskim i opanowanie Gdańska oraz Gdyni jako końcowy, trzeci już etap operacji mazursko-pomorskiej. Jak racjonalnie uzasadniał użytą nazwę i podział, była to bowiem dla tego samego zgrupowania bezpośrednia kontynuacja walk prowadzonych w ofensywie styczniowej oraz lutowego forsowania Wisły i wyjścia na brzegi Bałtyku²².

Wydawane w dużych nakładach publikacje autorstwa Edmunda Kosiarza i Kazimierza Sobczaka, od l. 60. XX w. upowszechniały materiał pozornie bogaty w treści, ale zarazem zupełnie pomijający fakty wstydlive i niewygodne dla zwycięzców, nadmiernie natomiast eksponujący aspekty zmitologizowane, jak bohaterstwo czerwonoarmistów i polsko-sowieckie braterstwo broni. Ciekawe zarazem, że w tych pracach też próbowano oddzielić działania 2. FB na Pomorzu Gdańskim i 1. FB na Zachodnim, tym pierwszym nadając nazwę operacji pomorskiej²³. Tekstami o charakterze branżowym z historii wojskowości były natomiast artykuły opublikowane przez Zbigniewa Stąpora oraz

²⁰ *Historia Drugiej Wojny Światowej...*, s. 172–185.

²¹ E. Murawski, *Bój o Pomorze. Ostatnie walki obronne na wschodzie*, tłum. G. Bębnik, Oświęcim 2015; H. Voellner, *Die letzten Tage der Schlacht um Danzig*, Lübeck 1983 (także w czasopiśmie „Unser Danzig”, 1983, nr 6, jak też: *idem*, *Die Schlacht um Danzig 1945*, 1986, nr 5); F. von Wilpert, *Die Entwicklung der militärischen Lage in der „Festung Danzig”, das Verhältnis von Partei und Wehrmacht sowie die Situation der flüchtenden deutschen Bevölkerung [w:] Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bd I/1, Bonn 1954, s. 280–286.

²² J. Wachtel, *Ofensywa, która wyzwoliła Polskę*, Warszawa 1950, s. 7.

²³ K. Sobczak, *Operacja mazowiecko-mazurska 1944–1945*, Warszawa 1967; E. Kosiarz, *Wyzwolenie Polski północnej 1945*, Gdynia 1967.

Tadeusza Sawickiego na łamach „Wojskowego Przeglądu Historycznego”, wydawanego przez WIH²⁴.

W kolejnej dekadzie nurt upowszechniający niemal zmonopolizował płk Sobczak, który rozszerzał tę tematykę o dalsze swoje publikacje, nie przynoszące jednak dodatkowej wiedzy merytorycznej, za to coraz mocniej osadzone w aktualnej do czasu wydania warstwie politycznej i narracji memoratywnej władz²⁵.

Na przełomie wieków próbę uporządkowania wiedzy o walkach w mieście podjął Bolesław Hajduk, efekty swej pracy publikując w czwartym tomie *Historii Gdańska*. W niewielkim stopniu wykorzystał on jednak dokumentację zdarzeń, spore znaczenie nadając wspomnieniom, przede wszystkim głosom świadków niemieckich²⁶. Rolę Gdańska i Sopotu jako garnizonu wojsk niemieckich w latach wojny przedstawił Jan Daniluk²⁷. W historiografii dotyczącej dziejów Gdyni zauważyć należy aktywność Mariusza Kardaśa, w tym omówienie literatury przedmiotu dotyczące szerzej ujętych walk o wybrzeże²⁸.

W rozlicznych publikacjach pojawiały się różnej objętości i merytorycznej jakości wzmianki o walkach toczonych w Gdańsku i jego okolicach. Nie zostaną tu one oddzielnie omówione, acz w przypadku wsparcia się ich epizodyczną treścią, każdorazowo zostały oznaczone w przypisach oraz umieszczone w końcowym spisie bibliograficznym.

Nie pojawiło się też przez lata zbyt wiele pozycji popularnych, poruszających badaną tematykę. Ciekawą, acz nie zawsze wiarygodną, fabularyzowaną próbą opowiedzenia niemieckich doświadczeń w tym zakresie jest książka Egberta Kiesera *Zatoka Gdańska 1945. Dokumentacja dramatu*. Wiele razy wydana w Niemczech, mająca też edycje polską i angielską, upowszechnia wspomnienia byłych mieszkańców regionu. Niestety, drugi człon jej tytułu nie zawsze wytrzymuje surowe wymogi konfrontacji badawczej z innymi, dostępnymi dziś źródłami. Podobnie jest z naznaczonymi emocjami pracami Jürgena Thorwalda (pseudonim Heinza Bongartza), po wielu latach opublikowanymi w Polsce pod wspólnym tytułem *Wielka ucieczka*²⁹.

²⁴ T. Sawicki, *Armia Radziecka i Ludowe Wojsko Polskie w walkach o Pomorze Gdańskie*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1985, nr 3, s. 3–27; Z. Stąpor, *Wyzwolenie ziem zachodnich i północnych Polski w końcowej fazie II wojny światowej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1970, nr 2, s. 23–69 (operacja pomorska na s. 59–64).

²⁵ K. Sobczak, *Wyzwolenie północnych i zachodnich ziem polskich w roku 1945*, Poznań 1971; idem, *Kierunek Bałtyk. Wyzwolenie polskich ziem północnych 1944–1945*, Warszawa 1978.

²⁶ B. Hajduk, *Żołnierze operacyjne, przebieg działań wojskowych i opanowanie Gdańska przez Armię Radziecką (I–III 1945)* [w:] *Historia Gdańska*, t. IV/2: 1920–1945, red. A. Cieślak, Sopot 1999, s. 309–336.

²⁷ J. Daniluk, *Miasta skoszarowane. Gdańsk i Sopot jako garnizon Wehrmachtu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2019.

²⁸ M. Kardas, *Wybrzeże Gdańskie jako pole bitwy w 1945 roku: na obrzeżach działań wojennych frontu wschodniego* [w:] *Kresy, granice i pogranicza w historii wojskowej*, red. A. Olejko, Oświęcim 2014, s. 364–381.

²⁹ E. Kieser, *Zatoka Gdańska 1945. Dokumentacja dramatu*, tłum. A. Bruliński, Gdańsk 2006; J. Thorwald, *Wielka ucieczka*, tłum. A. Bandurski, J. Szczaniecka, Kraków 2009.

Wśród autorów polskich na uwagę zasługuje Maciej Żakiewicz, którego reporterska książka *Gdańsk 1945. Kronika wojennej burzy* w okresie wydania, w 2011 r. łamała liczne jeszcze tabu, w tym dotyczące zachowań zwycięzców wobec ludności cywilnej, czy też zniszczeń miasta dokonanych już po jego zdobyciu³⁰.

Wcześniej prowadzone nad poruszaną tu tematyką badania naukowe oraz projekty upowszechniające obarczone też zwykle były jednostronną faktograficznie i ideologicznie uwarunkowaną specyfiką prezentowania zwycięstwa w minionej wojnie w socjalistycznym Związku Sowieckim oraz Federacji Rosyjskiej, ale też narodową traumą przegranego konfliktu w Niemieckiej Republice Federalnej, również po procesie zjednoczeniowym tego kraju. W powojennej Polsce, do końcowych dekad XX w. będącej państwem podległym mocarstwowemu zwierzchnictwu wschodniego sąsiada, prezentacje i oceny wojny były nienaruszalnymi pochodnymi geopolitycznych dogmatów zwycięzców, odzwierciedleniem pojałtańskiego podziału świata. Dość zauważyć, że prowadzone w latach 60. i 70. XX w. próby badawcze polskich historyków wojskowości opierały się głównie na przekazanej przez Sowietów fragmentarycznej dokumentacji operacyjnej i zazwyczaj nie uwzględniały stopnia szczegółowości większego, niż poziom dowództwa zgrupowania frontowego³¹.

W celu ukazania zwycięstwa w ofensywnej operacji wschodniopomorskiej jako efektu dokonań bojowych wspólnych z Armią Czerwoną, obok rzeczywistego zaangażowania żołnierzy tzw. ludowego Wojska Polskiego przy opanowaniu Kołobrzegu, Pradoliny Redy czy Gdyni, przez lata przesadnie uwypuklano symboliczną obecność pododdziałów czołgistów i fizylierów z 1. Warszawskiej Brygady Pancerniej im. Bohaterów Westerplatte w zdobywanym Gdańsku, sugerując ich uczestnictwo w boju. Dziś także i ten aspekt wymagał od badacza, odpowiedniego do rzeczywistego zaangażowania jednostki, bezstronnego umiejscowienia jej działań w szeregu ówczesnych zdarzeń militarnych i propagandowych. Jednak, poza analizą i prezentacją kształtowania oraz wieloletniego funkcjonowania gdańskiego mitu wojennego, działania żołnierzy polskich w operacji wschodniopomorskiej nie uzyskały w tej publikacji odwzorowania większego, niż wynikające z ich wkładu w walkę, a całość ujęto adekwatnie do zasług innych oddziałów biorących udział w operacji. Cennym wsparciem okazały się tu prace Kamila Anduły, uszczegóławiające i odbrazawiające działania bojowe polskiej jednostki pancerniej³².

³⁰ M. Żakiewicz, *Gdańsk 1945. Kronika wojennej burzy*, Gdańsk 2011.

³¹ K. Sobczak, *Kierunek Bałtyk...*, s. 9–10. W rozmowie z autorem wprost przyznawał to także Marek Tarczyński, wieloletni redaktor „Wojskowego Przeglądu Historycznego”, publikujący w l. 70. XX w. nt. walk Armii Czerwonej na styku Powiśla, Żuław i Warmii. *Vide*: M. Tarczyński, *Rajd elbląski kpt. G.L. Diaczenki na tle działań 29 znamieńskiego Korpusu Pancernego Gwardii (23–26 I 1945)*, „Rocznik Elbląski”, t. VII, 1976, s. 23.

³² K. Anduła, *1. Warszawska Brygada Pancerna im. Bohaterów Westerplatte na froncie (1943–1945)*, Warszawa 2015; *idem*, *Bitwa w Pradolinie Redy-Łeby. Działania bojowe sowieckich wojsk pancernych na kierunku Gdyni (6–16 marca 1945 r.)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2020, z. 4, s. 42–83; *idem*, *Udział 1. Warszawskiej Brygady Pancerniej w walkach o Kępę Oksywską*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 3, s. 43–62.

Uzyskany przez autora w ostatnich latach dostęp do licznych rosyjskich i niemieckich materiałów źródłowych pozwolił szeroko poznać i krytycznie zanalizować nowe kategorie dokumentów, wcześniej zwykle nieznanym polskim badaczom. Możliwa implementacja wiedzy z udostępnianych przez Federację Rosyjską i Niemiecką Republikę Federalną akt, także z celowo tworzonych przez państwowe archiwa tych krajów elektronicznych banków danych o wielkich zasobach, pozwoliła na uzyskanie unikalnego obrazu wojny, w tym przypadku w jednej z mało dotychczas rozpoznanych i opisanych części zmagania niemiecko-sowieckich z lat 1941–1945. Końcowy okres konfliktu wciąż jest niezwykle ważny dla zrozumienia i oceny powojennego funkcjonowania Polski i jej mieszkańców w kontekście objęcia omawianych terenów nową jurysdykcją państwową, z przejmowaniem od Armii Czerwonej obszarów uzyskanych kosztem przegrywających wojnę Niemiec. Pozwolił też częściowo wyjaśnić skalę problemów, z którymi zmierzyć się musiała nowa władza i napływający na te tereny polscy osadnicy. Dość zauważyć, że objawiały się one zarówno zniszczeniami będącymi skutkiem bezpośrednich działań militarnych, jak też efektem zemsty na pokonanych i nie zawsze racjonalnym pobieraniem reparacji wojennych z podbitych ziem wroga. Podczas walk i w pierwszych miesiącach po nich nie zważano bowiem na oficjalnie głoszoną jako efekt sprawiedliwości dziejowej, nową przynależność państwową terenów przedwojennego Wolnego Miasta Gdańska³³.

Nazwy geograficzne zostały w treści podane w ich aktualnym brzmieniu polskim, w większości przypadków z nazwami historycznymi – użytowanymi w czasie zdarzeń przez obie strony konfliktu – umieszczonymi w przypisach przy pierwszej wzmiance. Wyjątkami są nazwy powszechnie znane i miejsca, które nie posiadają współczesnych odpowiedników – choćby pojedyncze gospodarstwa dworskie, podmiejskie karczmy czy poldery w delcie Wisły. W przypadku nieistniejących już obiektów, informacje podane zostały w sposób opisowy, wspomagający ich ówczesną lokalizację. Całość danych została skonfrontowana z ustaleniami w zakresie wojennej germanizacji nazw miejscowych w Prusach Zachodnich i uporządkowana w stosownym indeksie³⁴.

W podobny sposób, w kolejnym indeksie usystematyzowano dane wymienionych w treści osób. Pełne ich nazwiska, imiona i funkcje podano przy pierwszej wzmiance, dalej najczęściej operowano inicjałami imion lub samymi nazwiskami. W całej publikacji, po pierwszym użyciu w pełnej formie, stosowane były skróty stopni wojskowych szeregowych, podoficerów i oficerów obu armii oraz sporadycznie osób służących w SS. Sylwetki ważniejszych dowódców obu stron zmagania opatrzone w przypisach krótkimi

³³ W. Gruszkowski, *Zakres zniszczeń organizmu miejskiego – straty w zabytkach* [w:] *Historia Gdańska, t. IV/2: 1920–1945*, red. A. Cieślak, Sopot 1999, s. 337–351; *idem*, *Zniszczenie Śródmieścia Gdańska i początki odbudowy* [w:] *Gdańsk 1945*, red. M. Mroczo, Gdańsk 1995, s. 19–26; M. Stryczyński, *Wielkość zniszczeń zasobów mieszkaniowych miasta* [w:] *Historia Gdańska, t. IV/2: 1920–1945*, red. A. Cieślak, Sopot 1999, s. 352–366; *idem*, *Zniszczenia urządzeń portowych, przemysłu oraz infrastruktury komunalnej miasta* [w:] *Gdańsk 1945*, red. M. Mroczo, Gdańsk 1995, s. 71–86.

³⁴ *Vide*: M. Kubicki, *Germanizacja nazw miejscowości w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie 1939–1945*, Warszawa 2022.

biogramami, adekwatnymi w treści do czasu opisywanych walk. W biogramach pominięto powszechnie znane postaci Adolfa Hitlera i Józefa Stalina, a także osoby niższych stopni lub mniej znaczące dla prezentowanych zdarzeń. Dane o oficerach Armii Czerwonej zaczerpnięte zostały głównie z dokumentacji nagrodowej zgromadzonej w zespole nr 33 CAMO oraz z akt personalnych Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF). Wyczerpujące informacje o generalicji niemieckiej przyniosły natomiast zasoby *Lexikon der Wehrmacht*. W kilku przypadkach wspomagająco wykorzystano indeks z publikacji płk. Alberta Seaton o zmaganiach sowiecko-niemieckich³⁵.

Efektom realizacji projektu badawczego jest podsumowująca go publikacja książkowa, wypełniająca postawione cele naukowe i prezentująca rozpoznawany temat na podstawie analizy szerokiego spektrum danych źródłowych i literatury przedmiotu, zgromadzonych przez autora w wyniku międzynarodowych kwerend. Wyniki częściowe sukcesywne, przez kilka lat poddawane były konsultacjom naukowym i dyskusji specjalistów, jak też prezentacji i ocenie środowiskowej na krajowych i międzynarodowych konferencjach z zakresu historii wojskowości. Wybrane aspekty zaprezentowane zostały w artykułach zamieszczanych w czasopismach naukowych oraz w publikacjach pokonferencyjnych³⁶.

Układ publikacji wynika zasadniczo z wcześniej przyjętego planu badawczego. W pierwszej części znalazły się rozdziały ułożone chronologicznie, przedstawiające opis walk według ich kolejnych etapów, z kulminacją na szturmie Gdańska w dn. 26–30 marca 1945 r. Szeroko zostały przedstawione starcia poprzedzające, jak i walki kontynuacyjne, pozwalając ułożyć zdobycie miasta w szerokim kontekście militarnym, szczególnie wobec funkcjonującej w historiografii operacji wschodniopomorskiej Armii Czerwonej.

W drugiej części autor przybliżył podsumowania walk z punktu widzenia zgrupowań biorących bezpośredni udział w zdobyciu Gdańska. Zaprezentowane tam zostały głównie działania piechoty i integralnych sił wsparcia z 2. Armii Uderzeniowej (AUd) i 65. A,

³⁵ A. Seaton, *Wojna totalna. Wehrmacht przeciw Armii Czerwonej 1941–1945*, tłum. P. Mikietyński, Kraków 2010.

³⁶ Tematyka walk o Gdańsk i okolice prezentowana była przez autora we wcześniejszych artykułach i publikacjach pokonferencyjnych: T. Gliniecki, *Atak na Gdańsk od strony Żuław w świetle dziennika działań bojowych 2. Armii Uderzeniowej z marca 1945 roku* [w:] *Żuławy w 1945 roku. Niedomknięte księgi*, red. T. Gliniecki, M. Owsinski, Sztutowo 2018, s. 29–47; *idem*, *Ostatnie walki na Żuławach Gdańskich w dniach 7–9 maja 1945 r.*, „Zeszyty Muzeum Stutthof” 2020, nr 8, s. 113–128; *idem*, *Działania 65. Armii w operacji gdańskiej (5 marca – 4 kwietnia 1945 r.) w świetle raportów i podsumowań*, „Militaria Pomorskie” 2021, t. XV, s. 243–261; *idem*, *Propagandowy aspekt informacji o zdobywaniu miast. Gdańsk w 1945 roku na łamach „Krasnoj Zwiezdy”* [w:] *Oblicza wojny*, t. 3, *Miasto i wojna*, red. W. Jarno, T. Grabarczyk, M. Pogońska-Pol, Łódź 2021, s. 271–293; *idem*, *Oficerowie Komendantury Wojennej w Gdańsku w świetle dokumentacji nagrodowej Armii Czerwonej z 1945 roku* [w:] *Gdańsk 1945–1990. Materiały, studia, analizy*, t. 3, red. S. Bykowska, M. Golon, Gdańsk–Warszawa 2021, s. 13–27; *idem*, *Przygotowanie żołnierzy Armii Czerwonej do walk w mieście poprzez działalność informacyjną i szkoleniową na przykładzie Gdańska w marcu 1945 r.*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2021, s. 223–241.

a podsumowania 49. A, 70. A oraz 4. Armii Lotniczej (ALot), a także Floty Bałtyckiej potraktowano jako cenne uzupełnienia.

Część trzecia objęła podsumowania działań rodzajów wojsk z podporządkowania frontowego, zaczynając od doświadczeń jednostek artylerii, przez siły pancerne i zmechanizowane, wojska inżynieryjne, łączność, po sferę tyłowo-kwatermistrzowską. Tu zwrócono uwagę na liczne niedociągnięcia i popełniane błędy, których w dotychczasowych opracowaniach celowo nie ujawniano.

W domykającej całości części czwartej skrótowo przedstawione zostały elementy funkcjonowania Armii Czerwonej w zdobytym mieście. Zaprezentowani zostali oficerowie komendantury wojennej Gdańska nadzorujący sferę cywilną i pobór reparacji, wyjaśniono też zasady obrony przeciwdesantowej ustawionej na wybrzeżu Zatoki Gdańskiej. Ważnym aspektem – wymagającym szczególnie dokładnego omówienia – okazało się mało chlubne postępowanie żołnierzy sowieckich wobec ludności miasta i mas uchodźców. Zostało ono ukazane zarówno od strony dramatycznych doświadczeń pokonanych Niemców, jak też oficjalnych, jednak nieskutecznych prób przeciwdziałania niekontrolowanej zemście i brutalnej samowoli czerwonoarmistów.

Z konieczności jednak, wobec dużego nagromadzenia materiału archiwalnego, a zarazem przy wyraźnym skonkretyzowaniu stawianej hipotezy badawczej, niektóre interesujące aspekty przeszłości militarnej zostały w tej pracy ledwie zasygnalizowane. Dotyczy to, np. szczegółowego przebiegu walk o Sopot i Gdynię, niemieckiej morskiej operacji ewakuacyjnej, czy też działalności sowieckich oddziałów zdobywczy wojennej na Pomorzu Gdańskim. Autor jest przekonany, że znaczna część tych zagadnień zostanie w przyszłości zbadana przez naukowców zajmujących się wojenną historią regionu. Niektóre z nich już są przedmiotem wnikliwych analiz i czekają na swe naukowe ujęcie. Natomiast formę wspólnej publikacji uzyskują wyniki badań nad informacyjno-propagandowym obrazem walk Armii Czerwonej o Pomorze Gdańskie w 1945 r., równolegle rozpoznany i zanalizowany, po czym dołączonym do rozważań z zakresu historii militarnej.

W tym miejscu zapisane też zostają słowa podziękowań składanych wszystkim osobom i instytucjom, które przez kilka minionych lat inspirowały autora do działania, pomagały w prowadzeniu kwerend i gromadzeniu materiału badawczego, dopingowały do wnikliwych analiz i pisania, wreszcie uczestniczyły w krytycznej ocenie uzyskanych efektów oraz w realizacji technicznej i wydawniczej niniejszej publikacji.